

Briti sideluure Eesti kommunistide vastu

Ivo Juurvee

Salaja teiste kirjade lugemist ei peeta üldiselt heaks tooniks, see on isegi karistatav. Riikidele seesugust tegevust teiste riikide suhtes rahvusvaheline õigus ei keela, kuid sellegipoolest eelistatakse sellest avalikult mitte rääkida. Võib-olla see ongi põhjuseks, miks Briti sideluure¹ kohta käiv mahukas kirjandus on väheste eranditega keskendunud Teise maailmasõja aegsele edukale tegevusele Saksamaa vastu. Viimasel kümnendil ei pea ajaloolased siiski lootma vaid Briti luure ametlikele ajalugudele,² sest alates 2005. aastast on Briti Rahvusarhiivis uurijatele kättesaadavaks tehtud märkimisväärne hulk³ sideluure dokumente, mille mahust suurema osa moodustavad kümned tuhanded sõdadevahelisel perioodil dekrüpteeritud telegrammid. Nende dokumentide hulgas on Eesti ja Suurbritannia sideluurealast koostööd käsitlevaid materjale aastatest 1931–1940, mõned dekrüpteeritud Nõukogude Liidu Tallinna saatkonna telegrammid aastast 1927 ja üle viiekümne Kominterni peakorteri ning Kopenhaagenis ja Stockholmis resideerinud

Eesti kommunistide vahel vahetatud sõnumi aastatest 1934–1936.⁴

Suurbritannia oli 20. sajandil esimene riik, mis arendas välja globaalse haardega sideluure. Kasutades ära asjaolu, et Briti kapitalile kuulus enamik maailmajagusi ühendavatest merealustest telegraafikaablitest, mida mööda liikusid muu hulgas eri riikide saatkondade krüpteeritud telegrammid, sai Briti valitsus minimaalsete kulutustega oma krüptoanalüütikutele kättesaadavaks teha märkimisväärse hulga toormaterjali. Esialgu peamiselt mereväge huvitavate raadiosignaali püüdmiseks pakkusid võimalusi Briti kolooniad ja laevastikubaasid. Kogu materjali analüüsiks ja dekrüpteerimiseks, tõi küll, ei jätkunud kunagi ressursi, kuid sellegipoolest suutsid koodimurdjad anda poliitiliste ostsute tegijatele olulise sisendi.

Sõjaliste ja diplomaatiliste teadete murdmiseks loodud organisatsioonide ühtekoondamine sai teoks seoses militaarkulude kärpimisega pärast Esimest maailmasõda, kui 1. novembril 1919 moodustati ametkond nimega Valitsuse Koodi ja Šifri Kool (GC&CS).⁵ Seoses bolševike aktiivse õnnestustegevusega teistes riikides, sh. Suurbritannias, muutus tegevus Nõukogude Venemaa suunal GC&CS jaoks prioriteetseks ja jäi selleks kuni 1930. aastate teise pooleni. Pidades 1920. aastal läbirääkimisi Nõukogude kaubandusdelegatsiooniga, sai Briti peaminister Lloyd George lugeda vastaspoole kirjavahetust kodumaaga. Juunis 1924 sai GC&CS õiguse jagada oma töö tulemusi otse ministeeriumidega, mitte luureteenistuse SIS (*Secret Intelligence Service*) kaudu nagu varem. Nõukogude diplo-

¹ SIGINT (*signals intelligence*) võeti Suurbritannias kasutusele 1943. aastal ning hõlmab nii kaableid mööda kui ka raadio teel edastatava side kinnipüüdmist, analüüsi ja dekrüpteerimist.

² Tähtsaim neist on professor Francis Harry Hinsley peatoimetamisel valminud: *British Intelligence in the Second World War. Vol. I–IV. Her Majesty's Stationery Office, London, 1979–1988*. Kuna eelmisel sajandil avalikku juurdepääsu allikatele ei olnud, sõltusid kõik ajaloolased allikabaasist, mida Briti eriteenistused neile võimaldasid.

³ Sideluure dokumendid on Briti Rahvusarhiivis (*The National Archives*) koondatud koodigrupi HW (meie mõistes fond), mis omakorda sisaldab 84 seeriat (meie mõistes nimistut), uurijatele kättesaadavate säilike arv neis on viimastel aastatel pidevalt kasvanud, kuigi mõned dokumendid olid kättesaadavad ka enne 2005. aastat.

⁴ Täna mulle dokumentidest tehtud fotode eest Rahel Priisalu, Jaak Valget ja Peeter Kenkmanni.

⁵ *Government Code and Cypher School*, asutuse nimi muudeti 1946. aastal *Government Communications Headquarters*'iks (GCHQ), selle nime all tegutseb see tänaseni. Vt. GCHQ veebileht: <http://www.gchq.gov.uk/history/index.html>

maatiliste telegrammide dekrüpteerimine õnnestus peaaegu täismahus kuni 1927. aastani, Kominterni agentide teateid suutsid britid lugeda isegi Teise maailmasõja ajal.

Ajaloolastele ei ole uudiseks, et juba 1920. aastatel oli Soome lahes seilava Briti 2. Kerge-ristlejate eskaadri lipulaeva HMS Curacao pardal Nõukogude raadiosignaali püüdmisega tegelev GC&CS spetsialist või et alates 1931. aastast kuni Teise maailmasõjani tegid Eesti ja Suurbritannia sideluure omavahel koostööd, seda on maininud Craig Graham McKay,⁶ Keith Jeffrey⁷ ja Pekka Erelt.⁸ Küll aga pole uurijatel siiani olnud võimalust näha selle koostöö sügavust, näiteks seda, et 1932. aastal saadeti GC&CS poolt Eestisse kasutamiseks Marconi's Wireless Telegraph Co. Ltd. 12A tüüpi raadiopeilingaatoreid⁹ või et 1934. aastal jagas GC&CS Eesti raadioluurega lahti murtud Nõukogude diplomaatilisi telegramme.¹⁰

Eesti kommunistide¹¹ teated ei olnud Briti krüptoloogidele prioriteediks, kuid kuna Kopenhaagenis tegutsedes kasutasid nad Kominterni koodi ja raadiojaama, siis murti muu töö käigus jooksvalt lahti ka nende telegrammid.

Telegrammid saadeti Moskvast Kopenhaagenisse lühilainet kasutades ja püüti tõenäoliselt kinni kuninglike õhujõudude baasis Waddingtonis (Londonist 190 km põhja pool), mis oli ühtlasi GC&CS püüdejaam. Kopenhaageni Eesti kommunistidel ei olnud eraldi salakirja, vaid nad kasutasid Kominterni koodi, mis oli saksa keele põhine. Dekrüpteeritud sõnumid on tõlgitud inglise keelde, kuid neist ilmneb, et koodimurdjad ei olnud luureanalüütikud – suur osa pärisnimesid on kirjutatud vigaselt, s. t. Eesti sisepoliitikat mitte tundva isiku poolt.

Kuna Eesti kommunistid kasutasid lisaks raadiosidele ka kullereid, ei anna dekrüpteeritud teated nende tegevusest täit ülevaadet, õigemini paistab see suhteliselt mannetu, olles peamiselt keskendunud tehnilistele pisi-asjadele, nagu kullerite liikumine ja rahaülekanded. Küllap pikemaid poliitilisi suuniseid üldjuhul raadio teel ei saadetud ja selles suhtes on publitseeritav telegramm erand.

Dokumendi sisu

Kominternist Kopenhaagenisse saadetud raadiogramm on ajendatud „Rahvuskogu kokkukutsumiseks rahvahääletamise seadusest”, mis anti välja riigivanem Konstantin Pätsi dekreedina 8. jaanuaril 1936.¹² Teade on saadetud kaheksa päeva hiljem ja kõigest kuue päeva pärast on GC&CS selle dekrüpteerituna ja inglise keelde tõlgituna Suurbritannia otsusetegijatele kättesaadavaks tehtud. Teate on allkirjastanud Jaan Anvelt ja Richard Meering (Mirring, Mehring), adresseeritud on see Fredericki varjunime kasutanud Johannes Meeritsale (*alias* Leo Loothing). Tekstist ilmneb küll soov Eesti sisepoliitikasse sekkuda, kirjutades ette isegi kasutatavad hüüdlauseid, kuid ka irrealsuses elamine – Kopenhaagenis viibival Meeritsal ei oleks reaalselt olnud mingeid võimalusi rahvahääletuse käiku muuta, kuna see oli määratud juba 23.–25. veebruariks 1936. Eluvõõras on ka soovitus pressi ja vabade organisatsioonide toetuse tagamisest – sisepoliitiliselt oleks see võinud olla mõistlik jaanuaris 1924, võib-olla isegi võimalik jaanuaris 1934, aga mitte enam jaanuaris 1936.

Meeringu (*alias* Fredericki) täpselt dateerimata vastus jaanuarist 1936¹³ on veelgi elukaugem – ta rõhutab eriliselt vabadussõjalas-

⁶ C. G. McKay. British SIGINT and the Bear, 1919–1941: Some discoveries in the GC&CS archive. – KKRVAHT, 2/1997 (2.10.2011), http://www.kkrva.se/wp-content/uploads/Artiklar/972/british_sigint.html

⁷ K. Jeffrey. The Secret History of MI6. New York: Penguin Press, 2010, lk. 192.

⁸ P. Erelt. Nende sihtmärgiks oli Venemaa. – Eesti Ekspress, 20.08.2010.

⁹ Marconi's Wireless Telegraph Co Ltd William Swanboroughle 17.06.1932. TNA HW 61/49, pagineerimata.

¹⁰ Vt. Sõnumid 24 ja 25 kevadest 1934, TNA HW 61/46, pagineerimata.

¹¹ Eesti kommunistide tegevuse kohta Skandinaavias vt: E. Nørgaard. Kongelundeni mõrv. Dokumentatsioon, mis sisaldab seni salajas hoitud materjale Kongelundenis vastlapäeval 1936 aset leidnud poliitilise mõrva kohta ja lugu sellest, kuidas kommunistid 1940. aastal Eestis võimu haarasid. Faatum, Tallinn, 2001; ja O. Kuuli. Fontanka ja Moika vahel. Eesti kommunistide sisetülidest aastail 1919–1938. Tallinn, S.n., 2010.

¹² Riigi Teataja 1936, nr. 3, art. 22.

tevastase võitluse tugevdamise vajadust! Kuigi tegelikult olid vabadussõjalased Eesti sisepoliitikas Pätsi poolt lõplikult tasalülitatud juba detsembris 1935, ei näita see Meeringu ajast maha jäämist mitte poolteise kuu võrra, vaid

arusaama puudumist Eesti Vabariigi sisepoliitikast üldse – võideldes vabadussõjalaste vastu, oleksid Eesti kommunistid tegutsenud Pätsi huvides, kes oli nende jaoks just kuulutatud vaenlaseks number üks.

ERITI SALAJANE.¹⁴

No.: 4966/D¹⁵

Kuupäev.: 22. jaanuar, 1936.¹⁶

Kust: MOSKVA.

Kuhu: KOPENHAAGEN

No.: 28–31

Kuupäev: 16. jaanuar, 1936.¹⁷

EESTILE. FREDERICK.

Viitega PÄTSi pakutud seadusele, me leiame, et partei peaks kutsuma tööliste organisatsioone üles hääletama seaduse vastu, kuna see on katse inimesi eksiteele viia. Me peame nõudma:

Inimeste demokraatlike vabaduste kindlustamist.

Pressi ja vabade organisatsioonide toetust alates [?]¹⁸ kampaania algusest.

Tööliste ja teenistujate palkade tõstmist.

Talupoegade võlaorjusest vabastamist.

Antifašistlike poliitvangide vabastamist.

Ühist protesti, selle vastu, et PÄTS on usurpeerinud inimeste õigused ja RIIGIKOGU kokkukutsumiste üleüldiste, salajaste ja proportsionaalsete valimiste läbi.

Me pakume läbirääkimisi võtma [?]¹⁹ sotsiaaldemokraadid ja võimalik, et ka partei ASUNIKUD²⁰ ühisesse tegevusse PÄTSi seaduse vastu ja demokraatlike nõudmiste eest ja kus võimalik kõige laiemalt ära kasutada ühisrinnet vasakpoolsete sotsialistidega.

Vajadus saada ametiühingute kaudu avalik arvamus PÄTSi seaduse vastu.

Hoidke meid kursis kampaania arenguga ja partei organisatsiooni ümberkorraldamise tööga.

ANVELT MEHRING

Ivo Juurvee

(1979)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloolasena 2002, magistrakraadi kaitses 2003 Kesk-Euroopa Ülikoolis, alates 2005 Tartu Ülikooli ajaloodoktorant. Peamised uurimisvaldkonnad on eriteenistuse ajalugu ja 20. sajandi poliitiline ajalugu.

¹³ TNA HW 17/11, pagineerimata.

¹⁴ TNA HW 17/11, pagineerimata.

¹⁵ GC&CS seerianumber – neljakohaline number ja riiki tähistav täht D = Denmark (Taani).

¹⁶ GC&CS kuupäev – siis valmis dekrüpteeritud tõlge.

¹⁷ Telegrammi saatmise tegelik kuupäev.

¹⁸ GC&CS pole suutnud sõna dekrüpteerida, küllap on silmas peetud Rahvuskogu rahvahääletuseks kokkukutsumise kampaaniat.

¹⁹ GC&CS pole suutnud sõna dekrüpteerida.

²⁰ Inglisekeelses tekstis „AIUINIKUD”.